

TURK TILINING OLAM LISONIY MANZARASIDA O'ZBEKISTON OBRAZI.

Usmanova Nodira Lutfullayevna

*Toshkent davlat Sharqshunoslik universiteti**Turk filologiyasi kafedrasi stajor o'qituvchisi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada olam lisoniy manzarasida O'zbekiston obrazi haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *olam manzarasi, lingvistik birliklar, o'xshatishlar, lisoniy shaxs, stilistik xususiyat,*

Har qanday til alohida olam manzarasiga ega va lisoniy shaxs ana shu manzaraga mos ravishda ifodalarning mazmunini tuzishga majburdir. Bunda tilda o'z aksini topgan insonning olamni o'ziga xos idroki namoyon bo'ladi. Til insonning olam haqidagi bilimlarining shakllanishi va mavjud bo'lishidagi muhim omildir. Inson faoliyat jarayonida obyektiv dunyoni aks ettirar ekan dunyoni bilish natijalarini so'zda qayd etadi. Olamning lisoniy manzarasi borliq haqidagi obyektiv bilimlarni to'ldiradi. Lisoniy shakllarda muhrlangan mazkur bilimlar majmuasi olamning lisoniy manzarasi, deb nomlanadi. Olamning manzarasi (lisoniy ham) tushunchasi insonning olam haqidagi tasavvurlarini o'rganish asosida yaratiladi. Olam – o'zaro munosabatdagi inson va muhit bo'lsa, olam manzarasi – inson va muhit haqidagi ma'lumotni qayta ishlash natijasidir. Agar olamning obrazi bo'linmaydigan yaxlit butunlikni namoyon qilsa, olamning manzarasi dunyo haqidagi turli darajadagi bilimlar majmuyini va uning obyektlariga bo'lgan munosabatni namoyon qiladi.

Olamning obrazini to'g'ridanto'g'ri reflekslar vositasida anglab bo'lmaydi, uni faqat o'ziga xos obrazlarni “o'z boshidan kechirish” orqaligina tushunish mumkin. Olam manzarasini “odatdagi” bilish orqali anglab bo'lmasa-da, uni verbal va obrazli aks ettirish, ifodalash mumkin. A.K.Kamenskiy olamning lisoniy manzarasini “ mantiqiy (konseptual) va lisoniy (so'zli) modeldan tashkil topgan mantiqiy-so'zli hosila” sifatida umumiy shaklda izohlagan. M. Xaydeggerning qayd qilishicha, “manzara” so'zi deganda birinchi navbatda, biron narsaning tasviri haqida o'ylaymiz, “olam manzarasi dunyoning tasvirini emas, balki olamni manzaradek tushunishni ifodalaydi”. Haqiqiy borliqni aks ettiruvchi olamning manzarasi va olamning lisoniy manzarasi o'rtasida murakkab munosabatlar mavjud bo'ladi. Olam manzarasi makon (yuqori-quyi, o'ngchap, sharq-g'arb, uzoq-yaqin), zamon (kun-tun, qish-yoz), miqdor va h.k. o'lchovlar vositasida tasavvur etilishi mumkin. Uning shakllanishiga til, an'analar, tabiat va landshaft, ta'lim va tarbiya va boshqa ijtimoiy omillar ta'sir ko'rsatadi. Olamning lisoniy manzarasi olamning maxsus manzaralari (kimyo, fizika va h.k.) bilan bir qatorda bo'la olmaydi, u boshqa manzaralardan oldinda bo'lib, ularni shakllantiradi. Chunki inson dunyoni va o'zini umuminsoniy va milliy tajribaga asoslangan til vositasida anglaydi. Bu o'rinda milliy tajriba tilning barcha darajadagi o'ziga xos xususiyatlarni belgilaydi. Tilning o'ziga xosligi tufayli til egasining ongida muayyan olamning lisoniy manzarasi yuzaga keladi va inson u orqali dunyoni ko'radi.

Til ham madaniyat, ham tabiat hodisasi sifatida mavjud. Shubhasiz, til madaniyatning tarkibiy qismi bo'lib, insoniyatning ijtimoiy tarixidagi eng muhim yutuqlardan biri sanaladi.

Lekin boshqa tomondan tilning materiyasida insonning biologik tabiati namoyon bo'ladi. Bu o'rinda ko'p narsa nutqiy faoliyatning fiziologik va psixofiziologik imkoniyatlari bilan aniqlangan. Masalan, dunyoning barcha tillarida unli va undoshlar hamda ko'plab tovushlar almashinuvi zanjirining mavjudligi madaniyat bilan emas, tabiat bilan bog'liqdir. Binobarin, inson faqat unli va undoshlarning o'zi bilan nutq hosil qila olmaydi. Tabiat til strukturasi teran xususiyatlarini hamda matnni hosil qilish va uni qabul qilish qonuniyatlarini aniqlaydi. Madaniyat esa tilning mazmun jihatini aniqlaydi. Insonning nutqiy faoliyati tug'mami yoki keyin shakllanganmi? degan savol haligacha munozarali bo'lib qolmoqda. Insonning nutq imkoniyatini psixofiziologik mexanizm bilan ta'minlaydigan tug'ma lisoniy qobiliyatga egaligini barcha e'tirof etgan. Ko'pchilik tadqiqotchilarning fikricha, bu inson miya qobiliyatining dastlabki ontogenez yillaridagi birinchidan, muayyan til belgilari tizimini, ikkinchidan, matn tuzishda kerakli belgilarni tanlash qoidalarini o'zlashtirishini ifodalaydi. Lisoniy qobiliyatni amalga oshirish atrofida muayyan til egalari bilan muloqot qilish jarayonida yuz beradi. N. Xomskiyning ta'limotiga ko'ra, lisoniy qobiliyatning tug'ma komponenti juda sarmazmun bo'ladi, shuning uchun ontogenezda til o'rganish "noldan" boshlanmaydi. Lisoniy qobiliyat ayrim tug'ma va universal bilimlarni o'z ichiga oladi, inson ular yordamida jumlar hosil qiladi va tushunadi. Shunday qilib, N.Xomskiy til strukturasi va semantikaning botiniy xususiyatlarini tabiiy-genetik asosga tutashtiradi.

O'zbekiston turkiy tilning Markaziy Osiyodagi eng muhim vakillaridan biri sanaladi. Turk va o'zbek tillari o'rtasida o'xshashliklar mavjud bo'lib, O'zbekistondagi turkiyzabon jamoalar turk tilining boyligi va rang-barangligini aks ettiradi. O'zbekistonning turkiy tillar bilan aloqalari tarixiy, madaniy va geografik omillardan kelib chiqadi.

O'zbekistonda turkiy tilning landshafti ancha xilma-xildir. Mamlakatning rasmiy tili bo'lmish o'zbek tili, odatda, lotin alifbosida yozilgan bo'lsa-da, ayrim hududlarda hali ham kirill alifbosidan foydalaniladi. Bundan tashqari, turkman, qozoq va qirg'iz kabi boshqa turkiy lahjalar ham so'zlashadi.

O'zbekistonda turk tilining ta'siri faqat so'zlashuv tili bilan chegaralanmaydi. Mamlakatda ko'plab adabiy asarlar, she'rlar va musiqa asarlari turkiy tilda yozilgan. Ayniqsa, she'riyatda buyuk an'anaga ega bo'lgan O'zbekistonda bu sohada ko'plab mashhur shoirlar yetishib chiqqan.

Turkiya bilan yaqin munosabatlarni hisobga oladigan bo'lsak, O'zbekistonning turkiy tillar manzarasi yanada boyib bormoqda. Turkiyadan o'qituvchilar va o'quv dasturlari turk tilini o'rganish va til almashish imkoniyatlarini oshiradi. Bundan tashqari, turk seriallari va filmlari O'zbekistonda katta auditoriya topib, turk tilining mashhurligini oshirdi.

O'zbekistonning turk tili bilan aloqasi ham tarixiy, ham hozirgi aloqalarga asoslanadi. Bu aloqa madaniy almashinuvlarni rag'batlantiradi va turkiyzabon jamoalar o'rtasida ko'prik vazifasini o'taydi. O'zbekistonning turkiy tilli landshafti mamlakatning madaniy xilma-xilligi va boyligi bilan birga bu sohada muhim o'rin tutadi.

Olam Lisoniy landshaftida O'zbekiston vodiysining ko'plab xususiyatlari bor. Mana ba'zilari:

1. Tarix va madaniyat: O'zbekiston Markaziy Osiyoning eng qadimiy sivilizatsiyalariga mezbonlik qilgan davlatdir. U o'zining boy tarixi va madaniy merosi bilan mashhur. Ipak

yo'lining muhim chorrahalaridan biri bo'lgan O'zbekiston turli sivilizatsiyalar ta'sirini o'zida mujassam etgan.

2. Shaharlar: O'zbekiston poytaxti Toshkent modernizm va an'anaviy arxitektura uyg'unlashgan shahardir. Samarqand, Buxoro va Xiva kabi boshqa tarixiy shaharlar ham YuNESKOning Butunjahon merosi ro'yxatiga kiritilgan va o'zining betakror me'morchiligi bilan mashhur.

3. Tabiat go'zalliklari: O'zbekiston turli tabiat go'zalliklariga ega mamlakat. Farg'ona vodiysidagi yam-yashil dalalar, Nurota-Qizilqum biosfera rezervatining tog'li landshaftlari, Ayaz Qal'a kabi qumtepalar sayyohlar uchun maftunkor manzaralarni taqdim etadi.

4. Hunarmandchilik: O'zbekiston o'zining hunarmandchiligi bilan ham mashhur. Ipak to'qish, kulolchilik, yog'och o'ymakorligi, miniatyurachilik kabi an'anaviy hunarmandchilik mamlakat madaniyatining muhim qismidir.

Olam lisoniy manzarasida O'zbekiston obrazi o'zining boy tarixiy-madaniy merosi, tarixiy shaharlari, go'zal tabiati, hunarmandchiligi va mazali taomlari bilan e'tiborni tortadi. Mamlakatning ajoyib manzaralari va boy madaniy qadriyatlari ko'plab sayohatchilarning e'tiborini tortadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Maxmudov N. O'xshatishlarda milliy mentallik jozibasi .Til va adabiyot ta'limi . 2019 yil, 2-son.

2. Maxmudov N., Xudoyberganova D. O'zbek tili o'xshatishlarining izohli lug'ati. - Toshkent: Ma'naviyat, 2013.

3. Некрасова Н. Сравнения общеязыкового типа в аспекте сопоставительного анализа художественных идиолектов // Лингвистика и поэтика. –М.: Наука, 1979. –С. 225;

4. Ўзбек тили стилистикаси. –Т.: “Ўқитувчи, 1983. 241-б.

5. Қўнғуров Р. Ўзбек тилининг тасвирий воситалари. Тошкент: Фан, 1977, 42-бет.

6. Маҳмудов Н. Ўхшатиш содда гапларда семантик-синтактик асимметрия // Ж. Ўзбек тили ва адабиёти. –1986. -№ 6